

L'ENTORN COM A RECURS DIDÀCTIC. EL CAS DE VALÈNCIA

Josep Lluís Doménech Zornoza
Acadèmia Valenciana de la Llengua

1. Introducció

Parlar del medi des del punt de vista de la configuració d'un sentiment d'identificació, d'assumpció de les seues característiques pròpies, suposa alguna cosa més que considerar el dit concepte com una substància a través de la qual obra una forma, i més que considerar-lo l'element o la substància que envolta una cosa, tal com ens indiquen les primeres accepcions que figuren en els diccionaris a l'ús.

El medi és, i això és el que més ens interessa, una societat en el seu conjunt i, fins i tot, no sols en allò que es referix a l'aspecte físic, sinó que també fa referència al conjunt de costums, d'esdeveniments, etc., entre els quals viu una persona, a la manera com és arrel·legat pel Diccionari català-valencià-balear d'Alcover i Moll. Així doncs, l'entorn seria tot allò que hi ha al voltant d'un element, ja siga una cosa o una persona. Dit això, caldrà acceptar que l'entorn o el medi no es limita únicament al vessant natural, de tal manera que el vessant social i el cultural també formaran part del gran conjunt que s'entén com a medi o entorn. I encara més, en funció de l'objecte de tractament i de l'aspecte a què es referix també parlarem, com de fet es fa habitualment, de medi, entorn, paisatge, etc., urbà, agrari, vegetal, rural, industrial, etc., tot i que, a més d'entendre's el paisatge com a part d'un territori que es pot observar des d'un lloc determinat, tal com s'arrel·lega al Diccionari normatiu valencià de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, també és cert que en els diferents fòrums es fa referència a la configuració particular del terreny en un lloc determinat. També en el cas del concepte de paisatge es parla d'una classe o una altra segons a què ens estiguem referint. Així trobem el de muntanya, el marítim, l'agrari, el de camp, l'industrial, i més encara, el paisatge real, l'imaginari, el paisatge històric, etc.

L'onomàstica, com a ciència que estudia els noms propis de persona o de lloc, i la toponímia, com a conjunt dels noms d'un país o comarca, prenen de la tradició oral principalment i del mateix medi tot un ventall d'elements que donen una certa configuració i fixació dels noms més ajustats a cadascun dels indrets, a cadascuna de les persones, però la qüestió és esbrinar, o com a mínim reflexionar al voltant de les interaccions i les interrelacions que es produïxen entre cadascun dels conceptes que ací hem tret a col·locació, per una altra banda freqüents i, en certa forma, imprescindibles quan es parla de la qüestió de posar en relació la persona amb tot allò que l'envolta i amb tot allò que explica la seua existència. Així doncs, al llarg d'este escrit reflexionarem sobre les interrelacions entre paisatge, medi, entorn, onomàstica, toponímia, geografia... i, sobretot, tenint present la manera com el conjunt de termes indicats justifiquen i, fins i tot, produïxen un important sentiment d'identificació i d'identitat individual i social en una determinada persona, que viu en un lloc determinat i que té un grup de referència al qual pertany per raons de naixement i, sobretot, per raons de voluntat.

2. Interacció entre el medi ambient, l'onomàstica i la identitat en el marc educatiu

L'onomàstica i la toponímia no existirien com a ciències si no existiren les persones i els diferents indrets. Això, que no deixa de ser una obvietat, també és en realitat una qüestió d'una importància extraordinària. Cada persona i cada lloc necessita un nom propi perquè pugua ser identificat, conegut i reconegut. Però, eixa afirmació de l'inici d'este capítol comporta també que l'assignació de noms obeïx a unes raons de pes i consensuades per la col·lectivitat. En unes ocasions es beu d'una font, mentre que en uns altres casos es beu d'una altra. Però el ben cert és que ha d'existir alguna raó important per tal que la col·lectivitat accepte un determinat nom com l'atribució més adient en cada cas. Com s'ha indicat en el capítol anterior, en la major part dels casos se segueix la tradició oral per a batejar un determinat element del conjunt que ens envolta. Donat això, convé que acceptem que el fet que un barranc, un riu, un carrer, una plaça, una serra, una serralada, etc., reba un nom determinat, produeix que les persones, especialment les més pròximes, des del punt de mira físic o sentimental, identifiquen com a pròpia eixa nomenclatura, i el que és més important encara, s'hi identifiquen, cosa que comporta una inherent expressió d'identificació identitària, és a dir, una

mostra ineludible de foment i reconeixement d'un tret identitari fonamental: el del nom propi d'una persona o d'un indret.

Acceptada l'anterior afirmació, caldrà pensar que això també implica el concepte de paisatge històric: com indiquen GUINOT i SELMA (2008), «un paisatge històric és el resultat de la intervenció humana sobre un territori concret, quan aquesta s'ha aplicat en tota la seua diversitat possible i al llarg del temps. Per això, tot el nostre entorn és, en realitat, un paisatge històric, ja que d'una manera o d'una altra s'ha produït la seua antropització, molt intensa en l'entorn urbà, prou acusada en el medi agrari, i més dèbil en les zones boscoses o lacustres del litoral». De l'estudi citat s'esdevé una nova reflexió al voltant del concepte d'identitat posat en relació amb la temàtica que estem tractant. Ens estem referint a la gran càrrega explicativa que suposa el reconeixement de la influència de la història, això és, dels fets esdevinguts al llarg del temps, en l'explicació de l'atribució d'uns determinats noms als diferents indrets de l'entorn que ens envolta.

En un estudi molt primigeni, la Conselleria d'Obres Públiques, Urbanisme i Transports (1987) ja arreplega el valor de la història com a qüestió important en l'explicació de la nomenclatura i del sentiment identitari, en considerar que el nostre medi urbà actual està format en gran mesura per elements elaborats al llarg del temps. A més, clarament es justifica que un patrimoni històric, arquitectònic i urbanístic, proveït de valors socials, culturals i simbòlics, sigui una herència a conservar. Hem d'afegir que això no sols és cert en referir-se al medi urbà, ans al contrari, podríem dir el mateix si parlem del medi rural, ja que la mateixa importància com a càrrega sentimental i identitària podem atribuir al nom d'un carrer, d'un edifici de l'arquitectura civil o religiosa, etc., com al nom d'un riu o d'una determinada partida en un determinat terme municipal, com de fet podem comprovar si parem atenció a allò que ocorre en qualsevol dels nostres pobles. Pensem, per un moment, en els noms atribuïts als diferents espais naturals de les terres valencianes, de la mateixa manera que ens podem referir als d'unes altres terres o territoris. Referits a València, diuen molt des del punt de mira de la identitat, tot tenint en compte no sols la geografia, sinó, a més a més, els esdeveniments històrics, els espais naturals, com ara l'Albufera de València, la Tinença de Benifassà, el massís de Penyagolosa, el Desert de les Palmes, la Serra d'Espadà, la Serra Calderona i Portaceli, el Caroig i la mola de Cortes, la Serra de Mariola, la Vall de la Murta, la Muntanyeta d'Alberic, la Muntanyeta dels Sants de Sueca, el Carrascar de la Font Roja, la Serra d'Aitana i el Puigcampana, la Serra Maimó, per posar-ne alguns exemples. El mateix ocorreria si parlàrem dels rius, dels barrancs, dels embassaments, amb una gran càrrega històrica, psicològica i sociològica, on destaca el seu valor com a símbols i trets d'identitat de primer orde per a les persones, en especial per als habitants d'un determinat poble, zona o comarca, lloc on la història, la cultura popular, la llengua i la literatura popular, les tradicions i, fins i tot, les festes, solen tindre relació amb la presència al llarg del temps dels determinats indrets i dels seus noms.

En esta línia es troba el treball de J. F. MATEU (2007) quan afirma clarament que «la memòria del paisatge abasta una dimensió material i una dimensió simbòlica». A més, diu i justifica que el paisatge és un llegat del diàleg de les generacions precedents amb el medi natural. Posa l'exemple de les ciutats, amb la distribució dels seus edificis, marques evolutives que simbolitzen el que anomena com «l'ànima col·lectiva dels ciutadans». També parla dels paisatges rurals, dels quals afirma que «constitueixen el llegat d'una llarga línia d'avantpassats que han anat humanitzant la naturalesa». Lògicament, això té un gran pes a l'hora de considerar el paisatge com un element identitari de primer orde. I és més, en la consideració que l'autor fa del paisatge com a font de coneixement de la naturalesa i de la història, cap admetre que també és un important recurs escolar i educatiu, si més no, no es pot negar tampoc que el paisatge actua com un estímul per a fer créixer l'interès cap al patrimoni.

Estem molt d'acord amb el desenvolupament del concepte de toponímia en relació amb la identitat dels pobles que fa BALAGUER, I. (2010) en referir-se a eixos conceptes en relació amb un poble: el Puig de Santa Maria. Diu clarament que la toponímia, que es dedica a «estudiar l'origen i el significat dels noms propis de lloc [...] amb el recolzament dels topònims del Puig de Santa Maria, anem a establir un apropament a la qüestió del concepte d'identitat, relacionant-lo amb la toponímia», cosa que fa perfectament, tot combinant diferents camps científics, centrant-se en el lloc que estudia. A qui li arribe el treball li significarà un estímul social que, és ben segur, li resultarà molt positiu des de tots els punts de mira, principalment en matèria de conscienciació personal i col·lectiva envers la conservació del nostre llegat humà i material. Acaba dient l'autora unes paraules que poden considerar-se com a quasi definitives: «D'això dependrà que algun dia arribem a ser realment un poble civilitzat i preparat per als nous reptes del futur compromès amb la seua terra i amb les seues arrels».

Fins ací considerem que hem donat raons suficients que justifiquen la multitud d'interaccions que apareixen en parlar d'onomàstica i toponímia en relació amb el paisatge, el medi que ens envolta i, fins i tot, en parlar

d'història, sociologia, geografia i psicologia. Però, fins ara ens hem referit al conjunt de la població. Podríem parlar de grups socials, tot en funció de l'edat, el sexe, la professió, etc. En tots els casos arribaríem a la conclusió que els trets identitaris que s'esdevenen de les nocions de paisatge, de l'entorn, del medi natural, social i cultural, influïxen i servixen com a explicacions de la raó de ser i de comportar-se del conjunt de la població. Però considerem que paga la pena detindre's a reflexionar més detingudament tot considerant l'escola i, en especial, l'alumnat dels nostres centres educatius com a punt de mira en l'establiment de les diferents interaccions vistes fins ara, i també en funció de la pròpia escola. En esta línia, però principalment en referència a les relacions entre la toponímia i la geografia, es troba el treball de TORT, J. (2010), que, a més de l'interés que pugua existir, cosa que és innegable, de la toponímia i de la geografia enteses com a disciplines, sobretot posa l'accent en la contribució de l'una i de l'altra a fer més intel·ligible el món en què vivim. Aplicat això al món educatiu, ens fa pensar en la gran virtut del que estem parlant en pro de treballar per un augment de la identitat personal i col·lectiva, que, a més de significar un punt molt positiu per a la convivència, estem ben segurs que resulta útil per a augmentar el nivell d'autoestima que tanta falta ens fa tant en el pla individual com en el col·lectiu.

Alguna cosa més que guies de viatge o de descripcions de paisatges naturals o urbans són alguns dels treballs consultats (DE LABORDE, A., 1975, THEDE, M., 2011, DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA, 1980, PAVÍA, A., 1998, FUSTER, J., 1993, LAS PROVINCIAS, 1990, GUARNER, L., 1974, FUSTER, J., 1962), ja que ens centrem en un món on es dona una vital importància als aspectes més sentimentals que s'esdevenen del medi, del paisatge, de l'entorn posat en relació, en estreta relació, amb la persona, ja que esta forma part del mateix medi que s'està descrivint, explicant, definint, relatant i relacionant. Un coneixement reflexiu de cada cosa que va trobant-se pel camí i que va coneixent més enllà d'una mera descripció física li servix al subjecte com a font de coneixement de primer orde de la història del seu poble, de la seua vida, de la vida de la seua família, dels costums, de les tradicions. Es diria que els noms expliquen gran part, i en ocasions ho expliquen tot, del que es pot conèixer i saber del microcosmos en què es troba inserit.

Tornant al tema educatiu, en un sentit restringit al món escolar, cal dir que els exemples citats i uns altres més específics que a continuació seran mencionats, presenten unes grans possibilitats com a materials de consulta i materials curriculars de primer orde. L'escola, com a agència educativa referida a l'educació formal, universal, gratuïta i obligatòria, és una consecució que prové de la segona meitat del segle XX en els països del món occidental. És innegable el seu paper com a agent de socialització, tot tenint en compte que no és una entitat aïllada del cosmos que s'anomena societat. No es tracta de dos institucions paral·leles que es troben de tant en tant. Ni molt menys. L'escola, els centres educatius, estan inserits en la societat, en formen part. Ni més ni menys. De tal manera que resulta innegable que tot allò que ocorre en la societat repercuteix directament en la dinàmica escolar i, a l'inrevés, tot allò que postulen els centres educatius, tot allò que transmet i emet l'escola té, o hauria de tindre, una gran repercussió en la societat a la qual pertany. Aplicat al tema que tractem ací, tot i considerant que l'onomàstica i la toponímia, així com el paisatge i el medi natural, social i cultural, són un tret fonamental en l'explicació i la justificació de la història personal de la persona com a individu i com a integrant de grups socials, haurem de dir que esta afirmació cap perfectament en parlar del treball de l'alumnat. I això per dos motius: primerament, en tant que un alumne és un ciutadà d'una determinada edat, l'edat escolar, però no deixa de ser ciutadà en cap moment i, per tant, tot el que hem dit i justificat per a la ciutadania en general és d'aplicació directa a qualsevol membre de la comunitat educativa, ja siga alumne, professor o treballador amb unes altres funcions; d'altra banda, en tant que considerem que l'escola té l'obligació de dur a terme la missió per a la qual va ser creada: formar persones que formen part d'una determinada societat, amb el coneixement i compliment dels deures i drets que li corresponen.

A més, cal dir, que, llevat del temps que el professorat dedica a la intervenció didàctica, el recurs més directe i més important és el medi que envolta l'alumne. Des del nostre punt de mira, l'entorn natural, social i cultural és més important per si mateix que els materials curriculars que s'empren a l'escola, incloent els recursos que s'esdevenen per la utilització de les noves tecnologies com a mitjans o instruments al servei de l'ensenyament de les diferents matèries que inclouen els diferents currículums acadèmics, i això tant pel que fa als ensenyaments no universitaris com pel que fa a l'ensenyament que es fa a l'àmbit universitari. No té la mateixa força d'implementació didàctica conèixer el nom d'un riu que passa pel terme municipal d'un determinat poble que veure una fotografia o contemplar un documental on aparega el riu. Però, a pesar de les virtuts de la utilització de les noves tecnologies a l'ensenyament, cosa que ja és un avanç, encara suposa una major implosió intel·lectual, memorística i emocional el fet d'anar al riu i observar els camps que rega, la flora i la fauna del caixer del riu i del seu voltant. El mateix podríem dir de qualsevol altre element del nostre paisatge rural i urbà. Amb això considerem que es justifica plenament la gran importància del medi com un dels principals recursos didàctics a emprar per l'escola en el desplegament del procés didàctic corresponent.

Cal dir, en esta línia, que quan ens plantejem l'objectiu d'aconseguir la socialització en l'alumnat, no es pot pensar en una concepció teòrica diferent d'aquella que ens plantejem quan ens referim a qualsevol persona en relació amb el medi que l'envolta, ja que l'objectiu de socialitzar afecta tots els ciutadans. Afortunadament, en referència a qualsevol persona i, més específicament, a qualsevol alumne, la postura dominant és l'anomenada integradora, tal com hem dit en diferents ocasions (DOMÉNECH, J. L. i BAYARRI, F., 1997, DOMÉNECH, J. L. i MONTESINOS, J. L., 1999), que a grans trets significaria el fet d'acceptar totes les diferències, assumir-les com a pròpies de l'escola i de la societat en què vivim.

Arribats a este punt, caldria preguntar-se què és el que s'entén per socialització. Es tractaria d'aquell procés o instrument i seqüència pel qual el subjecte va adquirint patrons conductuals que li permeten accedir i integrar-se a la societat en la qual desenvolupa la seua vida. Podríem, a més, afegir que la coneix i la reconeix tot acceptant el nom de tots i de cadascun dels elements de què eixa societat es compon. També caldrà afirmar que el dit procés, el de la socialització, és inseparable del més global de l'educació, i no sols com una dimensió o un vector important d'aquella, sinó perquè es tracta del seu eix central, ja que, òbviament, qualsevol tipus de conducta humana és social.

En el seu moment sorgí el concepte d'educació ambiental com a element de transversalitat, present en totes les àrees dels corresponents currículums, cosa que va portar a un augment de l'interés pel medi més pròxim, és a dir, per l'entorn. L'educació a través de l'entorn, possibilita el contacte i el coneixement d'aquest, comporta i comporta un concepte d'escola activa i renovadora, com també la utilització en el procés d'ensenyament-aprenentatge d'elements significatius de l'ara, d'allò que ens resulta més immediat, d'allò que és nostre, o almenys, més pròxim a nosaltres, sense bandejar allò que es troba més allunyat. Afortunadament, esta concepció està sent cada vegada més assumida pel professorat i per les autoritats acadèmiques, de manera que en els dissenys curriculars elaborats en les últimes dècades s'ha anat fent cada vegada més un cert ressò de continguts de tipus actitudinal, conceptual i procedimental que entren de pla en l'esfera del medi natural, social i cultural en relació amb conceptes com ara la geografia, la història, la sociologia, la psicologia, l'ètica, l'onomàstica i la toponímia.

D'altra banda, convé fer la consideració, com hem fet en unes altres ocasions (DOMÉNECH, J. L. i MONTESINOS, J., 1998, DOMÉNECH, J. L., 2002, DOMÉNECH, J. L., 2004), que, tot i tenint en compte que en l'entorn es troben presents diversos elements del currículum o, fins i tot, tots, es fa no sols possible sinó necessari l'aprenentatge a través del medi. És per eixe motiu pel qual caldrà plantejar-se que l'alumnat avança en el domini i coneixement de l'entorn que l'envolta, i això en totes les etapes educatives i en qualsevol dels cursos, tant en l'ensenyament no universitari com en l'universitari. No té cap sentit que el coneixement de l'entorn es contemple en unes etapes educatives i en unes altres no. Convé afirmar, però, que en eixe coneixement i domini de l'entorn a què ens estem referint, és de vital importància, o millor, resulta imprescindible, la llengua en tot tipus de manifestacions (onomàstica, toponímia, expressió oral, expressió escrita, comprensió oral, comprensió escrita, etc.), i això com a mitjà d'aprehensió i de comprensió de la realitat, cosa per la qual caldrà considerar que un major domini de la llengua comporta una millora en el coneixement de l'entorn i en la comprensió d'aquest en tots i cadascun dels seus aspectes i manifestacions, si bé no negarem que, al mateix temps, el coneixement del propi medi, mitjançant l'onomàstica, l'etimologia, la lectura, etc., afavorix directament un millor coneixement i ús de la llengua.

Tot i això, aconsellem que, sense negar que el desenvolupament del currículum és una de les millors oportunitats que té el professorat per a aportar les seues propostes als plantejaments d'ensenyament-aprenentatge a través de l'entorn i la selecció de la llengua curricular, no es durà a terme el desplegament curricular de l'aspecte que estem tractant de la mateixa manera en tots els casos. Considerem que el coneixement i l'aprehensió de l'entorn es realitzarà de manera més globalitzada quan es treballa amb infants i més diversificada quan s'augmenta en edat. Així doncs, s'aconsella que l'entorn més pròxim siga treballat principalment en les primeres edats, deixant pas al tractament de l'entorn més remot principalment en edats més tardanes.

3. Els currículums escolars d'educació infantil, educació primària i educació secundària en relació amb l'onomàstica i l'entorn social i natural

Tot i que en el capítol anterior hem tractat detingudament la interrelació entre medi, societat i escola, amb tot el que això comporta de projecció en els centres educatius dels diferents elements de l'entorn en els corresponents currículums escolars, en el present apartat farem unes pinzellades per tal de situar la temàtica en la realitat educativa del moment actual (finals de l'any 2014).

Amb la implantació de la Llei orgànica general d'ordenació del sistema educatiu (LOGSE), els currículums escolars van canviar, com també ho va fer la mateixa ordenació acadèmica pel que fa a la distribució de les etapes i els nivells educatius. Un dels principals canvis va ser la desaparició de l'educació general bàsica, que fou substituïda per l'educació bàsica, que creava l'etapa de l'educació primària, amb tres cicles de dos anys cadascun, i alhora s'instaurava l'obligatorietat de l'ensenyament bàsic fins als 16 anys, ja que apareixia l'educació secundària obligatòria (ESO), amb dos cicles de dos anys cadascun. Tret d'algunes excepcions perquè no es disposava de les instal·lacions adequades, l'educació secundària obligatòria es cursaria als instituts d'educació secundària completament, és a dir, els dos cicles, com també el batxillerat, amb dos anys de durada.

L'antiga àrea d'Experiències, inclosa a l'EGB, amb un caràcter més profund, era substituïda a educació primària per la nova àrea de Coneixement del Medi Natural, Social i Cultural. Per a la temàtica que estem tractant això va ser una fita molt important, ja que s'havia de fer en valencià i s'inclouien com a continguts curriculars tot un ventall d'elements relacionats amb aspectes geogràfics, històrics, naturals, etc., que necessàriament partien de l'entorn més immediat al centre escolar i a l'alumnat. Resulta evident que això, tot i que no s'ha avaluat en excés, va suposar un augment significatiu no sols en allò referit al coneixement i contacte directe amb l'entorn immediat i, a més, fet en la llengua pròpia dels valencians i de les valencianes, cosa que ja s'havia començat a fer en l'any 1986 en l'antiga àrea d'Experiències, en EGB, com a desplegament de la Llei d'ús i ensenyament del valencià de 1983, sinó, i això és el que més ens importa, va suposar un gran augment en la consolidació del sentiment identitari, en la identitat del poble valencià, en la identitat del poble, de la zona, de la comarca i, a més, un major nivell d'estima per allò que és propi dels valencians i les valencianes. Òbviament es va millorar el coneixement i el domini del valencià en utilitzar la dita llengua com a vehicle comunicatiu. I molt més, es van conèixer i millor, i es van reconèixer com a propis els noms que indicaven els rius, les muntanyes, les partides, els pobles, les comarques, els carrers, els barrancs, les serres, les serralades, els embassaments, etc. Es conegueren millor aquelles coses pròximes que, poques dècades anteriors, eren pràcticament desconegudes, o bé pertanyien a l'esfera de la comunicació oral, popular i col·loquial, ja que no es veia categoria suficient per a ser considerades susceptibles d'aparèixer per escrit en els llibres de text i en uns altres materials curriculars.

A més, tant en educació primària com en educació secundària obligatòria es van instal·lar tot un ventall d'elements de continguts relacionats amb la cultura popular que semblaven anteriorment poc importants per a ser estudiats ni per a ser investigats com calia. De fet, en educació secundària obligatòria aparegué el 1995 una sorprenent assignatura (Cultura Popular), que podia ser estudiada com a àrea optativa, que va comptar amb un cert èxit de seguidors estudiants, tot i que va desaparèixer del catàleg de matèries optatives l'any 2008. Qüestions relacionades amb la gastronomia, la literatura, els jocs i els esports tradicionals, les tradicions, les festes populars, la medicina popular, i altres elements que entren en el marc de l'anomenada cultura popular valenciana, pogueren ser estudiats de manera natural i acadèmica en els diferents centres escolars d'educació secundària de les terres valencianes.

Cal dir que amb l'arribada del decret de plurilingüisme de 2012, que va ser consensuat en certa forma amb l'Acadèmia Valenciana de la Llengua i amb Escola Valenciana-Federació d'Associacions per la Llengua, es va reconèixer el valor de la càrrega significativament important que havia de tindre la llengua pròpia, tot respectant i assegurant la presència d'unes altres llengües com a vehicles comunicatius: el castellà i una llengua estrangera. De qualsevol manera es garantia que la presència del valencià anava a ser major, tot i tenint present les investigacions dutes a termes pertot arreu, també al País Valencià, respecte dels avantatges que s'esdevenen pel fet d'emprar la llengua valenciana com a instrument en la comunicació en el marc escolar.

L'any 2014, i per al curs escolar 2014-15, és el primer any de la implantació de la Llei d'ordenació i millora de la qualitat de l'ensenyament (LOMQE) als cursos 1r, 3r i 5é d'educació primària, tot deixant la resta de cursos per a més avant. Considerem que la separació de l'àrea de Coneixement del Medi en Ciències de la Natura i en Ciències Socials no és precisament un gran avanç. I això per diversos motius. El primer, perquè desapareixen alguns elements de tipus emotiu o actitudinal que s'asseguraven en l'àrea de Coneixement del Medi i que no apareixen ara. Això pot comportar un cert retrocés en el que podria significar la formació del concepte d'identitat mitjançant l'educació. Es perd en part la presència de molts elements de l'entorn més pròxim. Es torna a excessives generalitats que per a les primeres edats, encara en un període de les operacions concretes, signifiquen la necessitat de realitzar abstraccions per a les quals encara no s'està suficientment madur.

D'altra banda, pel que fa al sistema educatiu valencià, també apareix una certa pèrdua de la presència del valencià com a llengua vehicular a l'ensenyament, ja que si fins ara el Coneixement del Medi s'impartia en tots

els centres escolars en valencià, amb el decret d'aplicació de la LOMQE no s'assegura la presència del valencià en l'àrea de Ciències de la Natura i en l'àrea de Ciències Socials, ja que sols és obligatori l'ús del valencià en una de les dos noves àrees, mentre que per a l'altra es dona l'opció d'emprar el valencià, el castellà o una llengua estrangera, generalment l'anglès. Esta qüestió està comportant no poca contestació per part de les associacions vinculades a l'ensenyament en valencià, grups de renovació pedagògica, etc., com ara sindicats de treballadors de l'ensenyament i Escola Valenciana.

Cal dir que el currículum escolar on s'arreplega la regulació acadèmica de la LOMQE, de 4 de juliol de 2014 (DOGV de 7 de juliol), també arreplega una nova assignatura que, sota el nom de Cultura Valenciana, serà impartida com a matèria obligatòria en 5é d'educació primària. Això, que no deixa de ser positiu, i que arreplega d'alguna manera els sentiments, els objectius i els continguts de l'esmentada anteriorment àrea de Cultura Popular, que funcionà des de 1995 a 2008 com a matèria optativa per a l'educació secundària obligatòria, no és suficient. No es pot pensar que tot allò que comporta coneixement del medi, de l'entorn, de formació d'un sentit d'identitat, etc., tot en relació amb aspectes com ara la geografia, la llengua i la literatura, la cultura popular, la geografia, la història, la sociologia, la psicologia social, puga ser impartit tan sols en un curs (5é d'educació primària), en una assignatura que sols apareix durant 45 minuts a la setmana. Ni molt menys. Si es fera així es faria un frau. A més, no tindria cap sentit que fóra impartida en una llengua distinta de la pròpia del territori valencià.

Com ja hem intentat dir anteriorment, la resta de cursos d'educació primària i d'educació secundària estan regulats acadèmicament per la legislació anterior, raó per la qual coexistixen en el moment actual dos ordenacions acadèmiques diferents, i per tant, en educació primària, i per als cursos 2n, 4t i 6é, encara s'impartix Coneixement del Medi en valencià. En educació secundària, tant pel que fa a l'ESO com en allò referit al batxillerat, continua vigent el currículum anterior a l'entrada en vigor de la LOMQE. Cal recordar que en educació secundària obligatòria les àrees que tenen més a veure amb la temàtica que estem abordant són Valencià: Llengua i Literatura, Ciències de la Natura i Ciències Socials: Geografia i Història.

Hi ha diverses experiències que tenen en compte la presència dels elements de l'onomàstica i de la toponímia en el marc escolar. A més de l'estudi de noms i cognoms de l'alumnat d'una aula de classe, d'un centre educatiu, d'un poble o d'una determinada comarca o zona més ampla, que s'han posat bastant de moda darrerament, també han aparegut diversos plantejaments que tenen la intenció d'aproximar el món escolar a la toponímia, a l'onomàstica, a l'etimologia, a la geografia, a la història, a la sociologia, etc., i que, d'alguna manera, tenen molt a veure amb les qüestions que s'estan plantejant.

El treball de XULIA MARQUÉS (2008) tracta sobre la toponímia com a matèria d'estudi de secundària, tot referint-se al cas de Galícia. Marqués especifica clarament els objectius que planteja en el marc a què es referix i que formula així:

«— superar este carácter de circunstancialidad de la toponimia en la enseñanza secundaria
»— vencer una dinámica tradicional de aplicación circunscrita al área lingüística
»— reivindicar su papel como fuente de conocimiento de la geografía, historia, arqueología, antiguos pobladores, modos de vida, etc., lo que comportaba un enfoque multidisciplinar y la posibilidad de colaboración con otros compañeros y la aplicación a otras materias.»

De la lectura del treball es desprén un bon disseny que, a més d'especificar els objectius, que van més enllà d'un treball circumstancial del moment en què es du a terme el tractament en el marc escolar, significa una formació en la investigació, i no sols en estudis d'onomàstica i de toponímia, sinó en un altre tipus de treballs en què el contingut i, sobretot, la metodologia emprada poden resultar d'utilitat en la seua totalitat o en gran part. Tot i que el treball descrit s'està referint al territori gallec, és perfectament aplicable a unes altres realitats lingüístiques, geogràfiques, històriques, socials, polítiques, això és, a uns altres territoris.

Un bon treball sobre introducció de la toponímia a l'ensenyament és el que va dur a terme PURA SANTACREU (2014), on apareixen uns bons plantejaments tot emprant la toponímia, la llengua, el paisatge, la literatura i uns altres elements en una estructuració que resulta molt pràctica per als professionals de l'ensenyament, indicant el material, les activitats i la seua estructura bàsica, orientacions didàctiques, metodologia, etc., com una mostra de les possibilitats de l'ús que es pot fer de la toponímia i de l'onomàstica quan es posen en relació amb l'escola i les seues dinàmiques continuades en formular propostes dels diferents processos d'ensenyament-aprenentatge en pro de la formació de l'alumnat.

De vegades, un recurs que sembla molt simple, com ara la realització de l'arbre genealògic d'una determinada família, que pot ser la pròpia, dona molt de joc per a treballar multitud d'aspectes relacionats amb la geografia,

la història i, fins i tot, la sociologia aplicada al món escolar. Partir d'allò que resulta molt pròxim, com ara la cerca dels predecessors de la persona, resulta útil per a conèixer multitud d'aspectes relacionats amb cadascuna de les persones que apareixen a la cerca.

En unes altres ocasions hem estudiat detingudament els temes de Cultura Valenciana, Cultura Popular Valenciana i Cultura del Poble Valencià (DOMÉNECH, J. L., 2002, DOMÉNECH, J. L., 2004, DOMÉNECH, J. L. i altres, 1999...). Els últims treballs giren al voltant de la Llengua i la Cultura Popular Valencianes, fet que va suposar la impartició d'una conferència de l'autor en el marc de la jornada que sobre eixa temàtica va organitzar l'Acadèmia Valenciana de la Llengua a principis del mes de juliol de 2014. En la dita conferència —la publicació del conjunt d'intervencions es troba en premsa—, es diu el que tot seguit apuntem, i que fa al cas de referir-se a un tema d'actualitat relacionat amb l'establiment del nou currículum escolar d'educació primària per a la Comunitat Valenciana, i en referència concreta a la nova assignatura de Cultura Valenciana.

El projecte de decret per a l'establiment del currículum escolar per a l'àrea denominada com a Cultura Valenciana estableix que serà impartida en 5é curs d'educació primària per espai d'una hora setmanal. Com que no s'ha dissenyat encara el projecte del desplegament del currículum en educació secundària obligatòria, no coneixem si les autoritats acadèmiques tenen el projecte d'abordar la dita àrea educativa en etapes educatives diferents de l'ensenyament primari.

En el 5é curs d'educació primària s'establixen tres blocs per a abastar tots els continguts, que tot seguit enumerem:

Bloc 1. L'espai geogràfic valencià

Es pretén una aproximació a l'entorn que envolta un poble, una comarca, etc. La justificació de la presència dels continguts d'este bloc ve donada per pensar que el medi influïx en els diferents àmbits del comportament de les persones i que, per tant, el seu coneixement facilitarà la comprensió de tots els elements que conformen la cultura valenciana.

S'abordaran aspectes relacionats amb la situació geogràfica, el relleu, el clima, la hidrografia, la flora, la fauna, l'aprofitament dels recursos de l'entorn, l'obtenció tradicional de productes, l'aigua, la incidència humana sobre el medi...

Bloc 2. Les arrels de la Comunitat Valenciana

S'estudiarà la història del poble, de la comarca, etc., posant-la en relació amb uns altres indrets.

Bloc 3. Un projecte comú

Es pretén que es tinga en compte la repercussió en la societat valenciana del poble valencià, en tant que les tradicions i els costums estructuraren i marquen la identitat del poble valencià. Les festes constitueixen un element bàsic en este apartat, així com les fires i els mercats, la medicina natural, els jocs, la cuina valenciana, la música..., tot un patrimoni que es transmet de generació en generació i que dóna sentit al poble.

A la vista d'este plantejament de continguts i del mateix establiment de l'àrea de Cultura Valenciana, considerem oportú realitzar les puntualitzacions que tot seguit indiquem:

Es veu com a positiu que es contemplen els continguts propis de la Cultura Valenciana en el currículum escolar. Significa donar importància a allò propi; amb la seua inclusió com a matèria d'estudi s'eleva a la categoria de científic i acadèmic tot un ventall de continguts que en l'escola tradicional restava bandejat i relegat a cultura i educació de segona categoria.

a) Els continguts indicats en el projecte de currículum no són molt diferents dels establits l'any 1995 per a l'àrea de Cultura Popular, catalogada el seu dia com a assignatura optativa per a ser cursada en Educació Secundària Obligatòria. Apareix una gran coincidència. És obvi.

b) També considerem oportú assenyalar que és un encert que l'àrea siga considerada com a obligatòria per a tot l'alumnat que curse 5é any d'educació primària. Amb esta determinació s'ha avançat molt, ja que no veiem convenient que sols alguns alumnes s'aproximen directament a l'estudi de la pròpia cultura.

c) Els diferents elements de contingut generen un ric llenguatge específic que és un signe ben clar de la pròpia cultura. No té sentit que l'assignatura de Cultura Valenciana s'estudie emprant una llengua diferent del valencià.

d) Cal considerar que els continguts que s'arreglen com a inherents a la Cultura Valenciana s'hagen d'estudiar únicament i exclusiva en arribar a 5é curs d'Educació Primària. Cal que es contemplen contínuament i en totes les edats, tot i que no existisca, tret del cas indicat, una assignatura o àrea específica per al seu estudi i tractament.

e) Els continguts indicats com a propis de Cultura Valenciana o de Cultura Popular Valenciana han de ser tractats establint tot tipus d'interaccions amb el treball pedagògic que es duga a terme en la resta d'àrees, en especial en les noves àrees de Ciències Socials i Ciències Naturals, àrees que naixen a partir d'un desdoblament de l'antiga àrea de Coneixement del Medi Natural, Social i Cultural, on ja era obligatori el tractament d'elements propis del que s'anomena Cultura Valenciana.

f) De qualsevol manera, tampoc no creguem que Cultura Valenciana haja de ser tractada com a obligatòria sols en educació primària. Hauria de continuar estudiant-se de manera obligatòria també en educació secundària, especialment en educació secundària obligatòria, i això no únicament en el marc específic de l'àrea que, si escau, pugua establir-se, sinó en les diferents assignatures i des dels diversos vessants que són propis en cada cas.

g) La metodologia utilitzada a l'hora d'establir els diversos processos d'ensenyament-aprenentatge ha de ser una metodologia activa i participativa, on s'inclouen tot tipus de recursos, com ara les fotografies, la ràdio, la televisió, Internet i, en especial, el medi que envolta l'alumne. Els alumnes han de «viure» l'assignatura. Considerem molt positiu l'aparició, en augment any rere any, de museus i exposicions permanents que tenen la Cultura Popular com a centre d'interès. Per posar-ne un exemple, podem parlar del Museu Valencià d'Etnologia de la Diputació de València, que tracta diferents elements com ara l'exposició permanent de «secà i muntanya», que integra elements com els espais (el bosc, la fusta, el guix, la pedra en sec, la neu, el carbó, el pasturatge, la mel, l'oci...), el treball (el ferro, espart i boga, canya i vímet, el cereal, l'era, el molí, la vinya, la pansa, el vi, l'oli...), l'habitatge (cosir i solsir, el formatge, la matança...), la convivència (mort, naixement...). La visita a eixe tipus de museus i d'exposicions es fa no sols convenient per a un bon aprofitament didàctic, sinó obligatòria, indispensable, vaja, per a una bona integració i millor comprensió dels elements de continguts propis de la Cultura Valenciana.

h) Tot i que encara no s'ha estudiant suficientment la Cultura Popular, no seríem justos si no admetérem que, cada vegada més, els estudis, les investigacions i la contemplació del llenguatge popular per part dels nostres escriptors i les nostres editorials va en augment, cosa que resulta de molta utilitat com a instruments que complementen l'acció de l'escola com a agència educativa i culturitzadora de primer orde.

Com a conseqüència del que s'ha dit anteriorment en referència a la implantació de la nova assignatura de Cultura Valenciana, a principi del curs 2014-15, en els primers dies del mes de setembre, la Conselleria d'Educació, Cultura i Esports va publicar —en línia— un material didàctic per a poder ser usat pels centres educatius d'educació primària (CASTAÑARES, G. i altres, 2014). En el dit material didàctic apareixen distribuïts els diferents elements de contingut en les set unitats que tot seguit s'especifiquen. També anotem els blocs principals.

UNITATS DIDÀCTIQUES	BLOCS
1. EL MEDI FÍSIC I EL PAISATGE	a) La Comunitat Valenciana b) El clima i l'aigua c) Inundacions i sequeres d) La vegetació, el paisatge i els espais naturals
2. LA POBLACIÓ I ELS RECURSOS ECONÒMICS	a) Evolució de la població. Població urbana. Població rural b) El sector primari. El sector secundari. El sector terciari
3. LES TERRES VALENCIANES. DELS ORÍGENS A LA DOMINACIÓ MUSULMANA	a) Els caçadors, recol·lectors i agricultors i ramaders prehistòrics a les nostres terres. b) Les pintures rupestres llewantines. c) Els ibers i la romanització de les terres valencianes d) El període visigot e) Xarq Al-Àndalus: les terres valencianes en època musulmana
4. DE LA FUNDACIÓ A LA DESAPARICIÓ DEL SISTEMA FORAL	a) Jaume I i la fundació del Regne de València b) La guerra de Successió

5. EL SEGLE XIX	a) La Guerra de la Independència i l'origen del liberalisme b) La modernització econòmica c) La Renaixença cultural
6. L'ESTATUT D'AUTONOMIA	a) La importància de l'Estatut d'autonomia b) Els drets dels ciutadans c) Les institucions més rellevants de la Generalitat: les Corts i el Consell d) Les relacions amb l'Estat i amb les altres comunitats autònomes e) La importància de la Comunitat Valenciana dins d'Espanya i de la Unió Europea f) La divisió de poders
7. CULTURA I TRADICIONS	a) Cultura, festes, rituals. El foc com a element configurador de la festa b) Els jocs populars c) La cuina valenciana i la dieta mediterrània. L'orxata d) La música valenciana. Les societats musicals. La música popular

En línies generals, podem dir que el material curricular a què hem fet referència segueix les propostes de continguts que ja existien en l'anterior assignatura de Coneixement del Medi i, en particular en el que es referix a Cultura i Tradicions, el que apareixia en el Decret corresponent a l'establiment de l'assignatura optativa per a l'educació secundària obligatòria de l'any 1995. Ara bé, en diferents fòrums s'ha apuntat que existixen llacunes importants, com ara en no indicar cap fet important ocorregut en les terres valencianes durant el segle XX, que no hi figure cap referència al joc més genuí valencià, això és, la pilota valenciana, que en l'apartat de gastronomia tan sols es tracte l'orxata i no es parle de la paella, de la mona o el panou, de la fideuada, de l'allipebre, que no es parle del conreu de la taronja, de l'arròs o del caqui, etc. Un estudi més detallat del que apareix en l'esmentat material curricular ens portaria a fer un altre treball dedicat monogràficament al tema de Cultura Valenciana, raó per la qual no l'abordem ací.

4. La utilització de la llengua pròpia com a vehicle comunicatiu en l'estudi del medi

Ja hem parlat una mica de la importància de l'ús de la llengua pròpia en l'estudi del medi. Tot i que hui en dia molt poques veus posen en dubte eixa qüestió, sempre convé tornar a incidir en el tema. No té sentit aproximar-se a un entorn configurat bàsicament, i en ocasions exclusivament, a pesar de les influències d'uns altres sistemes lingüístics, per una determinada llengua en una llengua diferent.

L'ensenyament de les llengües en les èpoques modernes ha canviat, i no poc, en els aspectes metodològics. Ningú no recorre a les fórmules tradicionals, deixades afortunadament de banda, en què una determinada llengua s'estudiava emprant com a vehicle comunicatiu una altra i, més encara, fixant-se sols en els aspectes relacionats amb la lectura i l'escriptura. El resultat és conegut per tothom: no s'aprenia a utilitzar una llengua. Com a màxim es podia aprendre una mica a comprendre un text escrit. Els nous mètodes partixen del principi d'endinsar-se en tot un ventall de situacions comunicatives múltiples, tot tenint en compte que sempre cal emprar la llengua en les diferents situacions d'ensenyament-aprenentatge que es pugen plantejar, a més de tindre en compte les que s'han anomenat, i així s'han consolidat, com a habilitats lingüístiques bàsiques, instaurades definitivament a partir del marc europeu de les llengües. Estes habilitats serien les de parlar, escoltar, llegir i escriure, i això, evidentment, en tot moment, d'una manera participativa i activa.

El mateix podem dir quan del que es tracta és d'aprendre, o millor aprehendre, allò que ens envolta. Només es pot fer d'una manera convenient. Eixa manera és endinsant-se en el cosmos que això suposa, aproximant-se a la realitat que suposa el que volem aprehendre, i si del que es tracta és de la realitat geogràfica, històrica, lingüística, cultural, etc., del nostre paisatge immediat, del nostre entorn més pròxim, això és del medi natural i també social i cultural que actua com en magma en el nostre grup social i que, d'alguna manera, explica la nostra manera de ser i de comportar-nos, el nostre tarannà, no es pot fer d'una manera artificial i artificial. Una de la maneres artificials i anacròniques seria fer-ho utilitzant un sistema comunicatiu diferent del que

organitza i dóna sentit a l'existència del nostre entorn. En el nostre cas ens estem referint, necessàriament en les zones considerades com de predomini lingüístic valencià, així com en les zones que són frontera lingüística, i això implica pràcticament la totalitat de les comarques del territori valencià, a la utilització en tot moment del valencià en la transmissió de continguts conceptuals, actitudinals i procedimentals. No té sentit fer-ho utilitzant un altre idioma, ja que ocorreria el que hem anomenat com a procediment artificios i artificial i que, en realitat, es tracta d'un contrasentit, d'un anacronisme impropri de la societat valenciana del segle XXI.

Un bon treball, que es referix al tractament lingüístic de les qüestions de l'onomàstica i de la toponímia a l'ensenyament, i més pròpiament a l'ensenyament secundari, tot i que també seria vàlid el plantejament si ens referirem a unes altres etapes educatives, com ara a l'educació primària, seria el dut a terme per PILAR MEDINA (2003), qui fa unes consideracions pel que fa al punt de vista lingüístic aplicat al camp en què ens trobem, de tal manera que conclou que es pot treballar a partir de diferents enfocaments que enriqueixen, i no poc, la informació que es puga disposar d'un determinat entorn. Els enfocaments a què l'autora fa referència serien en síntesi els que tot seguit indiquem:

a) Històric. Indagant sobre l'origen i l'etimologia dels principals topònims, amb la finalitat de conèixer les petjades lingüístiques de les diferents cultures a les nostres terres. A més, n'especifica un exemple: cultura àrab: el topònim Benissa (municipi de la Marina Alta) procedix de l'àrab /Bani'Isa/ (Barceló, Carme, 1983: 123).

b) Lexicosemàntic. Classificant pel significat els topònims menors, per tal de relacionar-los amb els distints aspectes etnològics i geogràfics del lloc (poble, mas, muntanya...) i així conèixer la lògica de la seua creació en un moment donat de la història dels seus habitants. L'autora posa com a exemple el topònim del municipi de Pedreguer, a la comarca de la Marina Alta, que deriva i és sinònim de *pedregar*, això és, «loc de pedres».

c) Morfològic. Treballant l'aspecte formal dels noms de lloc: lexemes, sufixos i prefixos. D'esta manera, òbviament, es coneix millor la formació i l'evolució de la paraula. L'autora del treball referenciat aporta els exemples dels municipis de Fuenterrobles, Camporrobles, Villargordo, formats per composició.

d) Sociolingüístic. Es tracta de conèixer els registres, i es poden veure les interferències lingüístiques que tenen amb unes altres llengües. Una anàlisi de la situació, junt a una anàlisi del contacte de les llengües, explica en gran manera la configuració de determinats topònims, cosa que identifica plenament una determinada zona amb la vida dels seus pobladors en el moment actual i al llarg dels temps.

e) Literari. Es tractaria del descobriment de textos orals i escrits de la literatura, principalment del camp de la literatura popular, de la zona que es pretén conèixer. Així, trobem molts romanços geogràfics, cançons, refranys, frases fetes, etc., amb noms de lloc que ens ajuden a conèixer millor les creences i els costums dels habitants de la zona, que hi són inclosos gràcies a la imaginació i el lirisme humà. Pensem, per exemple, en aquella dita referida a dos pobles riberencs que diu així:

Si vols fer-te ric,
ves-te'n a Alberic;
si en vols ser més,
ves-te'n a Massalavés.

A més del que hem dit, cal dir que l'autora duu a terme tota una programació que resulta de molta utilitat a tot aquell professional de l'ensenyament de qualsevol nivell educatiu que vulga contemplar, com així considerem que ho haurà de fer, la temàtica de l'onomàstica i de la toponímia, duta a l'escola i plantejada com una opció dinàmica susceptible de ser estudiada com cal des dels diversos aspectes de què es compon la llengua i la literatura de la llengua pròpia dels valencians i de les valencianes. Obviament, tot seguit algunes indicacions del plantejament general que fa l'autora; en cada situació caldrà canviar els elements referits a cadascun dels aspectes, tot referit al contingut, si bé els objectius indicats solen ser els mateixos en cada cas, llevat dels específics per a cada cas, tenint en compte que la metodologia a seguir pot presentar lleugeres variacions en funció de cada cas. Obvi.

En la nostra opinió, considerem que les autoritats acadèmiques no han mostrat una gran decisió per tal de generalitzar este tipus de treball en acció. Per part del professorat, si bé duen a terme una activitat encomiable, haurien de mostrar-se més fermament decidits a l'hora de dur a terme este tipus de treball on la llengua està al servei de centres d'interès diferents. Ensenyar llengua no és una qüestió que es puga fer amb una certa eficàcia de manera abstracta. Cal concretar i referir-se a casos concrets, a situacions comunicatives reals. I, veritablement, el que ens oferix el medi és un conjunt d'elements reals, això és, on tots són reals, amb uns

noms propis atribuïts a cada cas on sempre hi ha una certa explicació. La història, els assentaments de població, la geografia, l'orografia, la hidrografia..., ens donen contínuament les raons de ser i d'existir de moltes coses, però és innegable que la llengua, per mitjà de tots i de cadascun dels aspectes indicats, ens ofereix unes bones explicacions que possibiliten un bon coneixement de tots els elements i una bona significació per a cada cosa.

Cal indicar que, en tot moment, caldrà consultar les bases de topònims normalitzats per una autoritat competent, en el cas de València, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, per tal de donar cohesió a la utilització dels topònims en els llibres de text i en uns altres materials curriculars, per tal d'evitar incoherències entre unes editorials i unes altres i, a més, per tal d'evitar els possibles errors que pogueren produir-se si no es fera d'eixa manera. A més, caldrà una estreta relació amb el Manual de toponímia, en el sentit de beure en una font sòlida on s'han establert criteris elaborats, consensuats i clars. I això, a l'hora d'utilitzar els topònims i també els exònims. Ho diem no sols pel que fa als ajuntaments, diputacions i conselleries, sinó també, òbviament, de cara als diversos agents que influeixen en el procés d'ensenyament-aprenentatge dins i fora del marc escolar, com ara professorat, editorials, etc.

5. L'entorn com a recurs didàctic en una zona d'una comarca: la Ribera Alta del Xúquer

Existixen diversos i diferents treballs que fan l'estudi d'un determinar poble o comarca. I fins i tot, n'hi ha que fan una dedicació monogràfica a algun element molt concret del paisatge rural o urbà. Alguns dels exemples del que estem dient es referixen a santuaris de la Comunitat Valenciana (PEPÍN, M., 2003), on es fa un viatge etnogràfic que, obviant uns altres elements, sols parla dels monuments religiosos que l'autora recorre i en els quals es fixa detalladament, tot realitzant una bona descripció que aproxima clarament el paisatge a la realitat cultural religiosa, i més en concret cristiana.

En unes altres ocasions (ALDANA, S. i altres, 1999) es fa un recorregut per un paisatge a hores d'ara imaginari, ja que es referix a monuments de la Comunitat Valenciana no sols religiosos sinó també civils, que han existit en algun temps, però que la mà de l'home ha fet que hagen desaparegut físicament. Tan sols queda el record de qui els haja conegut o la memòria col·lectiva d'allò que els han contat. Hi ha paisatge cultural, però inexistent físicament, cosa que no vol dir que no tinga la seua importància des del punt de mira de la identitat. Resten els noms en els llocs on es trobaven, i que en moltes ocasions no han desaparegut, i a més d'eixos trets onomàstics, també es recorden mitjançant les imatges arreplegades en càmeres fotogràfiques, de vídeo, devedés, dibuixos i pintures, etc. I sobretot en la tradició oral que va passant de pares a fills.

Però no sols els edificis més identificables amb el que podríem anomenar habituals en la cultura del paisatge són susceptibles de ser estudiats, tractats, coneguts, etc. Unes altres coses, com ara les indústries, són punt de referència del present i del passat, i és ben segur que continuaran sent punt d'encontre del col·lectiu que ha viscut la realitat o la viu, o bé detecta en els noms d'una determinada fàbrica un bon punt de senyalització d'aspectes relacionats amb el paisatge identitari. Un exemple està definit pel treball de SEBASTIÀ TALAVERA (2007) referit a la «belleza industrial».

En unes altres ocasions, el punt de referència són alguns elements d'un determinat poble, i sols d'eixe poble o ciutat. Es poden estudiar i es pot parar atenció en un recorregut dels monuments, de l'urbanisme o de les escultures o, fins i tot, cosa que és prou habitual, en els carrers —i sobretot en els noms dels carrers— d'una determinada població (JOVER, F., 2002). Potser qui més haja treballat, d'una manera monogràfica i molt detallada, alguna qüestió de temàtica singular dels nostres pobles, siguen els cronistes oficials. En les terres valencianes existix l'Associació de Cronistes Oficials del Regne de València, composta per més de 200 socis repartits al llarg del territori valencià. Periòdicament, el cronista de cada poble fa estudis de temes locals que publica en diferents mitjans de comunicació. També solen fer-ho els instituts d'estudis comarcals, a més d'unes altres plataformes preocupades des de fa dècades per l'estudi de diversos i diferents aspectes dels pobles i de les diverses zones o comarques. En això, els estudiosos del tema tenen una important font de documentació que aporta multitud d'informació científica que genera una gran quantitat d'investigacions i d'estudis de temes locals i comarcals. A banda, des de les universitats, cada vegada més, existix una certa preocupació per descobrir i analitzar la realitat cultural del present i del passat de les nostres terres.

De vegades, eixa preocupació temàtica es trasllada al camp de la pedagogia, i això en qualsevol etapa i nivell educatiu. És el cas de les unitats didàctiques que es promouen des de les diferents administracions locals i autonòmiques, i això tant en les zones de predomini lingüístic castellà com en les de predomini lingüístic valencià. En el primer dels casos situarem el treball de CARCELLER, J. i altres (2007) sobre Cofrents, on es

parla de la comarca a la qual pertany (Vall d'Aiora i Cofrents), dels rius de les comarques (Xúquer i Cabriol), de l'aigua, del paisatge vegetal, de les caveres, etc., tot proposant un ventall d'activitats, a més d'un glossari relacionat amb la població estudiada.

En unes altres ocasions, el que s'estudia és un poble, zona o comarca ubicada en l'àrea de predomini lingüístic valencià. I això es fa tant de manera monogràfica com ara estudiant únicament els llocs naturals, per exemple, de la comarca de la Ribera del Xúquer (BATALLER, B. i altres, 1990), on també apareix una finalitat didàctica, tot tractant-se de l'estudi d'alguns dels principals indrets que apareixen en la comarca coneguda com la Ribera Alta. Així, s'estudien els anomenats Clots de la Devesa de l'Alcúdia, el Riu Magre-Cova Fumada, de Real —abans Real de Montroi— i Montserrat, el Cano de Guadassuar, la Muntanyeta d'Alberic, la Casella d'Alzira i el Castellet de Sumacàrcer, entre d'altres punts de referència, cosa que genera quantitat de topònims, que són coneguts i reconeguts pels alumnes que, òbviament, endevinen la gran importància que per a les diverses generacions tenen els diferents noms amb què estan batejats els indrets estudiats, i sobretot visitats. El que parlàvem de motivar envers un clar sentiment d'identitat en relació a l'entorn que envolta les persones que hi viuen i conviuen.

En esta mateixa línia, indicarem algun altre treball (DOMÉNECH, J. L., 1996) on es fa un estudi integral d'una comarca, la de la Ribera Alta del Xúquer, i on es veu una clara intenció didàctica que va molt més enllà de la transmissió de coneixements, tot basat en una sèrie d'experiències pedagògiques en què, a partir de la praxi, es pretén relacionar llengua, literatura, onomàstica, toponímia, geografia, hidrografia, orografia, senyalística, cultura popular, etc., en pro de despertar en el receptor, generalment persones interessades, principalment alumnes i professors de diferents centres educatius, un interès per allò que és propi, patrimoni personal i del col·lectiu al qual pertany, amb una identificació clara amb el concepte d'identitat i d'augment de l'autoconcepte i de l'autoestima, a partir d'entrar en contacte amb el medi que l'envolta, des del més pròxim al més allunyat. Es tractaria, a més, de pretendre un reconeixement del gran valor identitari, psicològic i sociològic de l'entorn local, del paisatge urbà i rural, històric i, en tots els casos, de tipus cultural. Doncs d'això es tracta.

Pensem en un dels pobles característics de la comarca de la Ribera Alta del Xúquer: Alberic. Indiquem alguns topònims com a exemples del que suposen per a un resident en dita vila o en els pobles pròxims de la mateixa comarca, en referència als noms de les famílies dels pobles, o a fets històrics de gran transcendència en la vida de la localitat, i això tant pel que fa al paisatge urbà com al paisatge rural.

A) Orografia

Coveta de Císcar.
La Muntanyeta.
Muntanyeta Vella.
Pla de Cristòfol.
Pla del Tramussar.

B) Hidrografia

Barranc de Beta.
Barranc de Magenti.
Barranc dels Miquels.
Pou de Ferrada.
Riu Verd o dels Ulls.
Riu Xúquer.
Séquia d'Alàsquer.
Séquia Real del Xúquer.

C) Poblament

el Figueral.
la Colònia.
Urbanització el Vedat.
Urbanització Muntanya del Xúquer.
Urbanització Sant Cristòfol.

D) Partides i paratges

Alàsquer.
el Clot dels Moros.
el Realenc.
el Vall.
el Vedat.
Finca dels Xurros.
la Casa Badia.
la Coroneta del Rei.
la Foieta.
la Marquesa.
la Penca.
les Carrasques.
les Huitenes.
Missana.

E) Vies de comunicació

Camí d'Alàsquer.
Camí d'Alcosser.
Camí de la Barca.
Camí de la Casa Badia.
Camí de la Foieta.
Camí de la Penca.
Camí de Missana.
Camí del Guix.
Camí del Racó de Montell.
Camí del Realenc.
Camí del Vall.
Pont d'Alberic.
Pont de la Foieta.

F) Altres llocs d'interés

Ermita de Santa Bàrbara.
Molí Canyar o Molí de la Gel.

6. Conclusions

6.1. El paisatge, el medi ambient natural, i el medi social i cultural s'interrelacionen molt estretament amb el sentiment d'identitat, de tal manera que les persones s'identifiquen perfectament amb l'entorn que els envolta i el consideren una part de la seua raó de ser i de comportar-se.

6.2. En parlar de l'entorn no es pot pensar únicament en l'entorn físic, sinó en alguna cosa més de tipus immaterial, històric, psicològic, sociològic i emocional.

6.3. L'entorn és un dels principals recursos amb què poden comptar els centres educatius per a dur a terme de manera eficaç la funció formadora de l'alumnat.

6.4. En l'entorn estan presents diversos i diferents elements del currículum, cosa que justifica que es faça possible i necessari l'aprenentatge a través de l'entorn.

6.5. Cal plantejar-se, en tota etapa educativa i en tots els cursos, un objectiu educatiu bàsic: que l'alumnat avance en el domini de l'entorn.

6.6. En el coneixement i domini de l'entorn és de vital importància la llengua, i això com a manera d'aprehensió i comprensió de la realitat. Un major coneixement i domini de la pròpia llengua comporta un millor coneixement i domini de l'entorn que ens envolta.

6.7.S'aconsella que l'entorn més pròxim siga treballat principalment en les primeres etapes educatives i sobre el terreny, bàsicament a través d'excursions, rutes, eixides, marxes, etc., mentre que el més remot siga tractat amb una major intensitat en edats més tardanes.

6.8.Amb la substitució de l'àrea de Ciències de la Natura i de Ciències Socials per l'àrea de Coneixement del Medi, motivada per la implantació de la LOMQE, no es pot perdre un mínim de la càrrega de la llengua pròpia del territori com a vehicle comunicatiu en els processos d'ensenyament-aprenentatge.

6.9.Els elements de contingut relacionats amb la toponímia no poden tindre un caràcter de provisionalitat i de circumstancialitat en el marc de l'ensenyament. Han de ser permanents i obligatoris en totes les etapes educatives i per a tot l'alumnat.

6.10.L'escola forma part de la societat. El que es fa en el marc escolar té una relació directa amb el comportament dels subjectes fora de l'escola. El professorat en particular, i la comunitat educativa en general, han de tindre molt en compte la responsabilitat que es té en la formació de les persones. La utilització del medi com a principal recurs didàctic afavorix totalment el procés de socialització de l'alumnat i una actitud de respecte per tot el que l'envolta, així com un sentiment molt profund d'identificació amb el medi i una major consideració com un element que li pertany i al qual també ell pertany, del qual forma part.

6.11.Com a mínim la llengua ha de ser tinguda en compte quan s'estudia el medi com a recurs didàctic en els següents aspectes: històric, lexicosemàntic, morfològic, sociolingüístic i literari.

6.12.Qualsevol aspecte relacionat amb el territori, el medi, la gastronomia, la història, la geografia, els jocs, els esports, l'onomàstica, la toponímia, la literatura..., referits al poble valencià ha d'impregnar totes les àrees del currículum escolar, i no sols ha de tractar-se quan s'estudie la nova assignatura anomenada Cultura Valenciana.

6.13.L'educació ambiental, que té per finalitat l'estudi i el respecte pel medi ambient des d'un punt de mira científic, ha de ser contemplada en el marc educatiu com un fenomen educatiu de caràcter transversal. La transversalitat s'ha de tenir en compte en tot moment.

6.14.Els fets locals i comarcals ens ofereixen moltes possibilitats de conèixer, reconèixer i identificar-se amb allò que és propi i faciliten l'aprenentatge, no sols de fets aïllats, sinó que enriqueixen l'alumne amb un major coneixement de situacions més allunyades, i alhora faciliten que l'alumne adquirisca bones habilitats per a la investigació i l'estudi, tot utilitzant metodologies semblants a les utilitzades quan es treballa l'aprehensió del medi més pròxim.

6.15.Cal combinar l'estudi dels fets locals, l'aproximació a l'entorn més pròxim, amb els fets allunyats, és a dir, l'entorn més remot, ja que allò més pròxim, que forma part del microcosmos local, no pot estar de cap manera aïllat d'estructures més àmplies, del cosmos cultural i social al qual pertany i amb qui en moltes ocasions compartix història, llengua, hidrografia, orografia, així com alguns noms de la toponímia més pròpia i peculiar.

6.16.En la mesura que l'alumne descobreisca el gran significat i l'origen dels topònims de l'entorn més pròxim augmentarà el coneixement de la pròpia existència, així com el sentiment d'identitat amb tot el que l'envolta.

6.17.Com més i millor s'aproxime l'alumne a la realitat que l'envolta majorment descobrirà que la toponímia i l'estudi de tots els aspectes relacionats amb el medi pertanyen a la vida mateixa, lluny de correspondre únicament a un conjunt de temes escolars que, estudiats memorísticament i a distància de la pròpia realitat, sembla que no es corresponen amb la pròpia realitat.

6.18.L'aprenentatge directe de l'entorn és una manera més eficaç d'aprendre que el que podria suposar un aprenentatge memorístic i llibresc.

6.19.Caldrà que a l'hora d'elaborar llibres de text i altre material curricular es consulten les bases de dades de topònims normalitzats per una autoritat competent, per tal de donar cohesió.

7. Bibliografia

- AA. VV. (1984). *Rutes d'aproximació al patrimoni cultural valencià*. València. Generalitat Valenciana.
- AA. VV. (1990). *Anàlisi local i història comarcal. La Ribera del Xúquer (ss XIV-XX)*. València. Diputació de València.
- AA. VV. (1995). *Pla d'Educació Ambiental*. València. Generalitat Valenciana.
- AA. VV. (1995-1997). *Les observacions de Cavanilles, dos-cents anys després* (4 vol.). València. Bancaixa.
- AA. VV. (1999). *Actes de la VI Assemblea d'Història de la Ribera*. Vol. 3. València. Ajuntament d'Alzira.
- ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA (2009). *Corpus Toponímic Valencià* (2 volums). València. Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- AJUNTAMENT DE VALÈNCIA (1995). *Documents històrics valencians del segle XVII*. València. Ajuntament de València.
- ALMERICH, J. M. (2011). *Paisajes fortificados. Torres, murallas y castillos en tierras valencianas*. Alzira. Edicions Bromera.
- ALMERICH, J. M., CRUZ, J. i TORTOSA, P. (2003). *Espais naturals del litoral valencià*. Alzira. Bromera-Ajuntament d'Alzira.
- ALDANA, S. (1999). *Monumentos desaparecidos de la Comunitat Valenciana*. València. Consell Valencià de Cultura.
- BALAGUER, I. (2010). «El concepte de toponímia relacionat amb la identitat d'un poble: el Puig de Santa Maria». A: VALERO, L. i CASANOVA, E. (2010). *XXX Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*. València. Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- BERNAT, J. (2012). «Barcelona-Dénia. La toponímia a l'autopista». *Actes de la V Jornada d'Onomàstica*. Dénia, 2011. València. Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- BERNAT, J. (2013). «Orografia i hidronímia». A: CASANOVA, E. i VALERO, L. (2013). *Nous materials de toponímia valenciana*. València. Denes Editorial.
- CARCELLER, J. i altres (2007). *Cofrentes. Guia didàctica*. València. Diputació de València.
- CAMILLERI, J. i BOU, J. (2014). *Caminant pel País. Els camins de la memòria*. València. Perifèric Edicions.
- CARQUÉS, X. (2013). «Els topònims de la Comunitat Valenciana als antics itineraris romans». A: CASANOVA, E. i VALERO, L. (2013). *Nous materials de toponímia valenciana*. València. Denes Editorial.
- CASANOVA, E. (2010). «Toponímia d'origen antroponímic: el cas de la Vall d'Albaida». *Actes de la III Jornada d'Onomàstica*. Xàtiva, 2008. València. Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- CASTAÑARES, G. i altres (2014). *Cultura Valenciana*. Generalitat Valenciana.
- CODINA, J. (2000). *Descripció geogràfica del Reyno de Valencia*. València. Diputació de València.
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES, URBANISME i TRANSPORTS (1987). *El medio ambiente en la Comunitat Valenciana*. València. Generalitat Valenciana.
- DE LABORDE, A. (1975). *Viatge pintoresc i històric. El País Valencià i les Illes Balears*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- DEL REY, M. (2002). *Alqueries. Paisatge i arquitectura en l'horta*. València. Consell Valencià de Cultura.
- DEL REY, M. (2010). *Arquitectura rural valenciana*. València. Diputació de València.
- DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA (1980). *Itineraris de la Naturaleza. Ruta Centro*. València. Patronato de Educación Rural de la Excm. Diputación de Valencia.
- DOMÉNECH, J. L. (1996). «Estudi integral d'una comarca». A: *Crònica de la XX Assemblea de Cronistes Oficials del Regne de València*. València.
- DOMÉNECH, J. L. (2002). «La parla de Tous, manifestació de la cultura popular». A: *Crònica de la XXIII Assemblea de Cronistes Oficials del Regne de València*. València.
- DOMÉNECH, J. L. (2004). «La cultura popular a estudi». A: *Crònica de la XXIV Assemblea de Cronistes Oficials del Regne de València*. València.
- DOMÉNECH, J. L. *Llengua, pedagogia i cultura popular*. Jornada de Llengua i Cultura Popular Valenciana. Acadèmia Valenciana de la Llengua. (En premsa).
- DOMÉNECH, J. L. i BAYARRI, F. (1997). «Diversitat i currículum». A: DOMÉNECH, J. L., BLASCO, F. i CANTÓ, V. (1997). *Jornadas Interdisciplinarias de Educación Especial*. València. Marfil. Associació per la Musicoteràpia.
- DOMÉNECH, J. L. i altres (1999). *Cultura Popular*. Alcoi. Marfil.
- DOMÉNECH, J. L. i MONTESINOS, J. L. (1999). «Socialització: el medi natural, social i cultural». A: DOMÉNECH, J. L. i LÓPEZ, H. (coord.). *III i IV Jornadas Interdisciplinarias de Educación Especial*. València. Marfil-Associació per la Musicoteràpia.
- EQUIP ARC MEDITERRANI (1997-1999). *Materials curriculars diversos per a l'alumnat i per al professorat. Ciències Socials, Geografia i Història. Educació Secundària Obligatòria*. Alcoi. Marfil.
- EQUIP MONTGÓ (1997-1998). *Materials curriculars diversos per a l'alumnat i per al professorat. Ciències de la Natura. Educació Secundària Obligatòria*. Alcoi. Marfil.
- ESCOLA VALENCIANA (2006). *Llibre verd del territori valencià*. València. Escola Valenciana.

- ESTRELLES, A., MARTÍNEZ, J. M. i SERRA, J. J. (2007). *Guia del patrimoni rural de la Ribera Alta*. Alzira. Mancomunitat de la Ribera Alta i Confederació Hidrogràfica del Xúquer.
- FERRER PASTOR, F. (2009). *L'estima per la cultura d'un poble*. València. Denes Editorial.
- FURIÓ, A. (2001). *Història del País Valencià*. València. Tres i Quatre.
- FUSTER, J. (1962). *El País Valencià*. Barcelona. Destino.
- FUSTER, J. (1993). *L'albufera de València*. Alzira. Bromera.
- GRUP SOLIGUER (1990). València. Centre de Professors de Torrent.
- GREGORI, J. i altres (1983). *Temes d'etnografia valenciana*. Volum 3. València. Institució Alfons el Magnànim.
- GUARNER, L. (1974). *València. Tierra y alma de un país*. Madrid. Espasa-Calpe.
- GUINOT, E. i SELMA, S. (2008). «L'estudi del paisatge històric de les hortes mediterrànies: una proposta metodològica». *Revista Valenciana d'Etnologia*. València. Museu Valencià d'Etnologia.
- HERMOSILLA, J. (dir.) (2011). *Atlas del patrimonio cultural valenciano*. València. Universitat de València-Levante.
- IRANZO, E. (2005). «Los paisajes culturales: instrumentos para su análisis y puesta en valor». *Revista Valenciana d'Etnologia*, núm. 3. València. Museu Valencià d'Etnologia.
- JOVER, F. (2002). *Carrers de Cocentaina*. Cocentaina. Ajuntament de Cocentaina.
- LAS PROVINCIAS (1990). *Ecorutas Comunidad Valenciana*. València. Las Provincias.
- MARQUÉS, X. (2008). «La toponímia com a matèria d'estudi de secundària: el cas de Galícia». A: VALERO, L. i CASANOVA, E. (2008). *XXXII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica d'Algemés*. Denes Editorial.
- MARTÍNEZ, J. M. i SERRA, J. J. (2006). *Els ponts de ferro de la Ribera del Xúquer*. Mancomunitat de la Ribera Alta i Confederació Hidrogràfica del Xúquer.
- MATEU, J. F. (2007). «La memòria dels paisatges valencians». A: CONSELLERIA DE TERRITORI I HABITATGE (2007). *Paisatges de la Comunitat Valenciana*. València. Generalitat Valenciana.
- MEDINA, P. (2003). «Aprofitament didàctic de la toponímia a secundària». A: CASANOVA, E. i VALERO, L. (2003). *XXIX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*. València. Denes Editorial.
- MEMBRADO, J. C. (2013). «Contingut semàntic dels noms de municipis de la Ribera». *Actes de la VI Jornada d'Onomàstica. Alzira 2012*. València. Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- MERINO, C. i BIEL, C. (1997). *La ciudad y el medio ambiente*. València. Bancaixa.
- MIQUEL, C. (coord.) (2006). *Llibre verd del territori valencià*. València. Escola Valenciana. Federació d'Associacions per la Llengua.
- MIRA, J. F. (1980). *Introducció a un país*. València. Tres i Quatre.
- MIRA, J. F. (1992). *València. Guia particular*. Barcelona. Barcanova.
- MONTESINOS, J. (1993). *El entorno local como recurso educativo*. València. Diputació de València.
- MONTESINOS, J. i altres (1991). *La ciutat vella com a recurs educatiu*. València. Ajuntament de València.
- PAVIA, A. i altres (1998). *Aspe. Medio físico y aspectos humanos*. Alacant. Ayuntamiento de Aspe.
- PEPÍN, M. (2003). *Santuarios valencianos. Un viaje etnográfico*. València. Consell Valencià de Cultura.
- PIQUERAS, J. (1999). *El espacio valenciano*. València. Ediciones Gules.
- ROMERO, J. i FRANCÉS, M. (2012). *La Huerta de Valencia. Un paisaje cultural con futuro incierto*. València. Publicacions de la Universitat de València.
- ROS, H. (1995). *La Vall d'Alcalà. Vall d'Al-Azraq*. Alacant. Esplai Vall S.L.
- ROSSELLÓ, V. M. (1995). *Geografia del País Valencià*. València. Edicions Alfons el Magnànim.
- SAN VALERO, J. (1977). *Poble, cultura i llengua*. València. Marí Montañana.
- SANCHIS GUARNER, M. (1973). *La ciutat de València*. València. Cercle de Belles Arts.
- SANCHIS GUARNER (1982). *Els pobles valencians parlen els uns dels altres*. 5 vol. València. Eliseu Climent Editor.
- SANTACREU, P. (2014). «Introducció de la toponímia a l'ensenyament». *Actes de la VII Jornada d'Onomàstica. Xèrica 2013*. València. Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- SANTAMARIA, R. (1997). *La educación ambiental en zonas rurales*. Castelló. Diputació de Castelló.
- SEBASTIÀ, J. (2007). *La belleza industrial*. València. Bancaixa.
- THEDE, M. (2011). *La Albufera de Valencia. Estudio del habla y la cultura popular*. València. Denes Editorial.
- TORT, J. (2010). «Sobre la relació entre toponímia i geografia. Unes reflexions». A: VALERO, L. i CASANOVA, E. (2010). *XXXIV Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*. València. Acadèmia Valenciana de la Llengua.